

SARNYAI CSABA MÁTÉ

SÁMÁNKONCEPCIÓK EGYMÁS FÉNYÉBEN

Az írás három szerző, Julius Krohn, Róheim Géza és Mircea Eliade sámánképének néhány vonását kívánja kiemelni, majd röviden rámutatni az értelmezési horizontjuk sajátosságaiból következő egy-két problémára. A bemutatást vonatkozó műveik megjelenésének időbeli rendjét követve kíséreljük meg.

I. JULIUS KROHN¹ a finnugor samanizmus általános meghatározása kapcsán ír a saját sámánképéről.² A **samanizmus** az ő megközelítésében a hitnek az a változata, amely szerint vannak természetfeletti lények, akik a közönséges halandókat már születésük előtt arra választják ki, hogy emberfeletti képességű személyekké, sámánokká legyenek. A samanizmust archaikus vallásformának tekinti, amely egy olyan világban keletkezett, ahol az ember még képtelen volt az őt körülvevő világ absztrahálására, a természeti események magyarázatára – következőképpen emberfeletti hatalommal ruházta fel.

Szerinte a finnugor népeknél az álomlátás jelenségéből bomlott ki a sámánkép. Az **álomban** mindenféle logikai kapcsolat nélküli jelenségeket élhetünk át, olykor megjelenhetnek benne a már nem létező

¹ Julius Leopold Fredrik Krohn (1835. április 19. – 1888. augusztus 28.) finn néprajz és költészet kutató, a finn irodalom professzora, költő, fordító, és újságíró egy személyben. Dániában, Vyborgban született. Előadóként dolgozott a Helsinki Egyetemen, 1875-től 1885-ig csak mint meghívott. Ő volt a finn népköltészet leghíresebb kutatója a XIX. században, valamint az egyik kialakítója a néprajzi iskola ún. földrajzi-történeti módszerének.

² Julius Krohn: *Suomen suuren pakanallinen jumalan-palvelus*. Helsinki, 1894. (magyarul: Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete /Fordította: Bán Aladár / Budapest, 1908.) /a továbbiakban Krohn 1908./ A sámánokról általában 124-200.

korok, viseletek, múltbéli történések, tehát az utazás esetenként meglehetősen felkavaró lehet. A finnugor népek az álomból, mint jelenségből arra következtettek, hogy az alvó ember lelke kilép *belsejéből*, és tér és idő nélküli utazásokat tehet. Az álomban gyakran megjelenő alakokat *szellemősöknek* hívják, akik haláluk után segítik nemzetségüket problémáik megoldásában, feltéve, ha elegendő áldozatot mutatnak be nekik. Ez utóbbi kitétel arra mutat, hogy szükségképpen félték is tőlük. Az átlagember nem léphetett kapcsolatba a közösség szellemőseivel, csak a sámán, aki a közösség egyfajta szellemi vezetője.

A szerző szerint a sámánok már azzá **születtek**, akik lesznek, ami abban nyilvánul meg, hogy a mindennapi emberekhez viszonyítva bizonyos jelekkel, éspedig a normálisnál több csonttal jönnek a világra.³ A sámán tisztség öröklődhet egy családon belül, azonban nem mint valami társadalmi státusz, hanem a hajlam elvei szerint: a kiválasztott 7 éves koráig csak tejet iszik, magába forduló, zárkózott egyén, aki hajlamos az idegrángásokra, görcsökre.⁴

A sámán jelöltek bizonyos **tanuló időt** követően válhattak sámánná. Számukra kívánatos volt a mesterséges révülés elsajátítása, meg kellett tanulniuk isteneik neveit, tartózkodási helyüket.⁵

Krohn írása kapcsán több kérdés is felvetődhet. Egyik az, hogy nem határozza meg világosan a samanizmus lényegét, definíciója pedig kissé aufklérista jellegű. Sámánképének jellemzői fogalmi meghatározás, elemzés nélkül jelennek meg. Ezen felül az ok-okozati összefüggésekkel sem igazán foglalkozik, és nem vizsgálja meg kellően a sámán-kultusz eredetét sem.

II. RÓHEIM GÉZA⁶ sámánfelfogásának egyik – magyar nyelven alaposan kifejtett – formája a magyar néphitről írott, 1925-ben megjelent

³ Krohn 1908, 182.

⁴ Krohn 1908, 127.

⁵ Krohn 1908, 128.

⁶ Róheim Géza 1891. szeptember 12-én született Budapesten, és 1953. június 7-én halt meg New Yorkban. Jelentős etnológus és folklorista. A pszichoanalitikus antropológia úttörője, a modern etnológia első szakképzett hazai képviselőinek egyike. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályán dolgozott. Több évet töltött természeti népek között, tanulmányozva nyelvüket, szokásaikat, hitrendszerüket. 1928-31 között kutató utat tett Francia-Szomáliába, Ausztráliába, Melanéziába és Arizonába, ahol a juma indiánokról készített feljegyzé-

munkájában olvasható. Ő hiteink és szokásaink eredetét vizsgálva úgy fogalmaz, hogy: „A magyar néphit és népszokások igazi tömegét, túlnyomó részét csak egy jelzővel illelhetjük: európai!”⁷ A különböző népeknél a hitek és szokások variánsai találhatók. Vannak közös motívumok, de mindenhol másképp jelennek meg. A magyar táltos múltja például visszanyúlik az ázsiai őshazáig, és kapcsolatba hozható az akkori samanizmussal.

A táltosnak, akit – Róheimre hivatkozva egyébként Eliade is magyar sámánként említ,⁸ legfontosabb jellemzője Róheim felfogásában, hogy vagy többje van valamivel, mint más embereknek, vagy hiányzik valamije; foggal születik rendszerint a 7. gyermek 7. gyermekeként; komoly, elgondolkodó, szomorú, rendkívüli erővel rendelkezik. Általában hét éves koráig szopik, majd elhagyja a szülői házat, hogy megívjon idősebb táltosokkal. A fiúkat nők, a lányokat férfiak tanítják. A táltos legfőbb működése a küzdelem, állandóan küzdenek egymással, ez a beavatási szertartásuk legfőbb mozzanata is. „Mestersége a szél-, vihar-, jég-, tűz- és árvízcsinálás, láthatatlanná levés, állattá válás, az emberek megrontása.”⁹ Ők ismerik a füvek titkait is. Elmaradhatatlan tőlük a dob, amit egyrészt gyógyításra használnak, másrészt a túlvilági utazást segíti, aminek leggyakoribb formája a repülési álom.

Róheim itt tárgyalja a garabonciás diákhhoz tartozó hiedelmeket, ugyanis szerinte sok közös vonása van a táltossal. Ha megpirongatják vagy megtagadják tőle a tejet, ami a táltosnak is a fő eledele, ő is vihart, égháborút, jégesőt támaszt. A garabonciás diák „vándorlegény forma, kezében könyv, karján zsíros kantár. 13 iskolát végez, és a könyvből érthetetlen szavakat mormol.”¹⁰

Róheim a pszichoanalitikus antropológia egyik úttörőjeként analízis alá veszi a táltos alakját. Jellemvonásainak szimbolikus jelentését mé-

seket. A népi kultúra történeti rétegeinek feltárására törekedett. 1938-ban az USA-ba emigrált. Levelező tagja volt a Néprajzi Társaságnak, illetve tagja az American Anthropological Associationnak, az American Folklore Societynek és a New York-i Psychoanalytic Societynek is.

⁷ Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Atheneum, Bp., 1925./ a továbbiakban Róheim 1925 / 334.

⁸ Eliade, Mircea: *A samanizmus*. Bp., 2001 (Eredeti cím: *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, 1951) / a továbbiakban Eliade 2001./ 127.

⁹ Róheim 1925, 15.

¹⁰ Róheim 1925, 34.

lyebb, tudattalan értelmét igyekszik feltárni. Értelmezése így foglalható össze: „... legtöbb lelki tulajdonságunk három legfontosabb testi funkciónk alapján fejlődik ki. A legősibb a táplálék felvétele, és ennek megfelel az orális erotika és az orális jellem. A táplálék kiürítése az anális erotika és jellem alapépítménye, míg a genitális jellem természetesen a genitális erotikából kiindulva, a jellemfejlődés zárókövét jelenti.”¹¹ Az orális fázison belül külön fejlődési fokot jelent a fogképződés. A gyermek élvezete most már megoszlik szopás és harapás között. A harapás a későbbi szexuális és jellembeli agresszivitás alapja. Ezt a következőképpen hozza összefüggésbe a táltosokkal és a garabonciással: a táltos és a garabonciás „különösen vonzódnak az édes tejhez és ennek megtagadása náluk éppen olyan dührohamot vált ki, mint a csecsemőnél az anyatej elvonása.”¹² A táltos fejlődéséből hiányzik az a fok, amelyet a tiszta tárgyszeretet jellemez, ezért szeretetétbe agresszivitás vegyül. Ez egybevág az összeférhetetlen természetével, nagy testi erejével, és megmagyarázza az örökös küzdelmet is.

A fenti elemzést illető lehetséges kritika gyökerére Róheim is utal: „Természetesen az ethnológiai célkitűzés mellett foglalkoztam az előforduló szokások pszichológiájával is és éppígy magától értetődik, hogy itt, mint már vagy tíz éve, minden munkámban egyedül a psychoanalysis módszerét találtam célhoz vezetőnek.”¹³ Az idézett magától értetődőség problematikusságára utal Eliade is, amikor – konkrétan az égbeszállás Róheim-féle magyarázata kapcsán – megjegyzi „Róheim jó pszichoanalitikusként nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy a sámáni repülés és égbeszállás élményét ne freudista módon magyarázza.”¹⁴

III. MIRCEA ELIADE szerint a samanizmus Szibériában és Közép-Ázsiában elterjedt vallási jelenség, melynek azonban változatai a világ többi táján is fellelhetők.¹⁵

A sámán kulcsfontosságú sajátossága az extázisra való eredendő hajlam. Az önkívületi állapotban képes a világok közti utazásra, repülésre. Az *Alvilágban*, vagy az *Égi szférában* a sámán kapcsolatba tud kerülni a holtak lelkével, istennel vagy a természet szellemeivel. A találkozások révén iránymutatásokat kaphat a közösség vagy annak tagjai számára fontos

¹¹ Róheim 1925, 26.

¹² Róheim 1925, 34.

¹³ Róheim 1925, 36.

¹⁴ Eliade 2001, 209.

¹⁵ Eliade 2001, 19.

problémák megoldására. A sámánok ugyanakkor a közösségben a lelkek szakértői is – látják, értik és értelmezik a lelkek szerepét, rendeltetését.

A sámánok kiválasztottak. Szibériában és Északkelet-Ázsiában a sámánok **kiválasztásának**¹⁶ két fő típusa különíthető el, az öröklés és a spontán kiválasztás. A kiválasztottság egyik attribútuma lehet a sámán-jelölt mentális zavara, amely hisztériás vagy epilepsziás rohamok formájában jelentkezhet. Ez pedig az ún. *sarki-hisztéria* egyik megnyilvánulási formájaként is értelmezhető.

A sámánná válási folyamatnak éppúgy, mint magának a sámán létnek, jellemzői bizonyos betegségek és átélt álmok.¹⁷ Ezek adják az előképét és a közegét egyes összetett képzettársításoknak, így a korábban említett Égbe szállásnak, Alvilág-járásnak, istenekkel-szellemekkel való beszélgetésnek. A későbbiek során, tanulás révén az említett találkozásokat a sámán, már maga is elő tudja idézni, bár az álmok ekkor is fontosak maradhatnak.

A sámán-jelöltnek, mielőtt feladatához látna, **tanulnia** kell.¹⁸ Egyfelől elsajátítja azokat a módszereket, amelyek révén akaratlagosan is elő tudja idézni a révület állapotát. Ugyanakkor meg kell tanulnia egyéb sámántechnikákat, a szellemek, istenek neveit, illetve feladatát és hatókörét. Fontos elem még a közösség mitológiájának, különösen eredetmítoszáinak ismerete. Nélkülözhetetlen egy sajátos-titkos verbális és non-verbális nyelvezetnek a birtoklása is a sámán számára.

A tanulóidő leteltével megjelennek a **beavatási rítusok**.¹⁹ Ezek igen sokszínűek. Gyakori jellemzőjük, hogy a beavatási rítus során a sámánjelöltnek előző élete számára meg kell halnia, ez többnyire olyan katarzóniát jelent, mely során az illető álmokat lát, amelyben előbb tagjait szétszaggatják, csontjairól a húsát levakarják, majd a részeiből újra felépítik és a jelölt sámánként születik újjá.

IV. **Összegzésképpen** megállapítható, hogy a három szerző sámánképeiben hasonló sajátosságokat említ, ugyanakkor értelmezési horizontjuk több ponton eltér.

¹⁶ A sámánok kiválasztásáról általában Eliade 2001, 27-28. A konkrét példák az egyes közösségeknél Eliade 2001, 29-45.

¹⁷ A sámán betegségekről és álmokról, kiemelve a beavatási álmokat általában Eliade 2001, 46-50. A konkrét példákról az egyes közösségeknél Eliade 2001, 50-75.

¹⁸ A sámánok tanulásáról a sámánavatás részeként általában Eliade 2001, 113-115. Konkrét példák az egyes közösségeknél 116-142.

¹⁹ Ld. a 13. lábjegyzetet.

KROHN szerint ismerethiány vagy öntudatlan tudat állapotbeli élmények alapozzák meg a sámánkép kialakulását.

RÓHEIM sámánképének meghatározó interpretációs bázisa – vállaltan és dominánsan – a pszichoanalízis, döntő motívuma pedig a csecsemő-kisgyerekkori szexuál-lélektani determináció.

ELIADE hatalmas jegyzetapparátussal dolgozik, amely széles tárgyismeretre utal. Ugyanakkor meglepő, hogy művében szövegközti (láb)-jegyzetként viszonylag kevés hivatkozást találunk. Magának, a könyv címadó fogalmának a konkrét meghatározásával, az írás terjedelméhez képest, meglehetősen röviden foglalkozik.²⁰ A komparatív vizsgálati módszer alapján igyekszik az egyes közösségek sámánképének közös vonásait, és a közös elemeken belüli sajátosságokat egyaránt bemutatni. Az összehasonlító bemutatás egyszersmind értelmezés is, ugyanis abba mintegy belevetíti saját sámánkoncepcióját. E koncepciónak lényegi mozzanata, hogy kiindulásként csak, mint Szibériában és Közép-Ázsiában elterjedtekről ír a sámánokról,²¹ de utóbb kiterjeszti jelenlétüket Észak-Amerikára és Indonéziára is.²² Végül extrapolálja minden olyan közösségre, ahol egy – valamilyen módon kiválasztott – személy extázisával találkozhatunk,²³ aki – eltérően az extázist öntudatlanul elszenvedő megszálottaktól²⁴ – önként és tudatosan kerül ilyen módon kapcsolatba a világ-szférákkal, az istenekkel, vagy a szellemekkel.

IRODALOM

Eliade, Mircea: *A szamanizmus*. Bp., 2001 (Eredeti cím: *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, 1951).

Krohn, Julius: *Suomen suvun pakanallinen jumalan-palvelus*. Helsinki, 1894. (magyarul: Krohn Gyula: *A finnugor népek pogány istentiszteletere* /Fordította: Bán Aladár / Budapest, 1908.)

Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Atheneum, Bp., 1925.

²⁰ Eliade 2001, 19-23. és 461-462.

²¹ Eliade 2001, 19.

²² Eliade 2001, 20.

²³ Eliade 2001, 23.

²⁴ Eliade 2001, 21.